

ՆՄՐԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՆՔ ԹԷ ԵՍ

ՉԱՐՄԱՆԱԼԻ թերեւս երեւայ խորագիրս շատերուն աչքին և աւելի շատերուն ալ մտքին՝ իր հարցական ձեւի ներքեւ, որով իբր թէ տարակուսի տակ կը ձգուի ակնյայտնի նշանաւ կուժիւններն երկու դերանուանց, որոնք իրարմէ բոլորովին տարբեր են և ըստ ինքեան անշփոթելիք:

Այո՛, չեմ ժխտեր որ կրնայ զարմանք ազդել. բայց ընթերցողներս ալ պէտք չէ ժխտեն՝ թէ այդ երկու քաջորոշ դերանուններն և անոնցմով նշանակուած անձերը՝ շատ անգամ խօսքի կամ գրուածի մէջ իրարու հետ դժբախտ շփոթութիւն մը կ'արգասաւուրեն՝ խօսողին կամ լսողին կամ ընթերցողին մտքին մէջ:

Երբ ես կ'ըսենք՝ պարզ է թէ մենքի հետ չէ կարելի որ շփոթուի. ե իսկապէս այն որ ես է՝ չէ ե չի կրնար մենք ըլլալ. ե այդ է պատճառը՝ որով խորագրիս մէջ չեմ հարցցներ Ես րէ Մէնք:

Բայց Մէնք րէ Ես... Ահաւասիկ շփոթութեան ասպարէզը — Դուք, յարգելի ընթերցողներ, չէք ունեցեր առիթներ տա-րակուսելու երբեմն այս երկու դերանուանց հասկացողութեան մէջ... — Եթէ չէք ունեցեր՝ ըսել է ուրեմն թէ դուք ալ տեղեակ էք այն դիւթական արուեստին՝ որով կար մենքի կ'այլափոխուի ե մենքն՝ կսի:

Ուրեմն ի՞նչ է այդ արուեստին սովորեցուցածը — Առ այժմ՝ ես որ գիտունս եմ՝ ըսեմ չգիտցողներուն, թէ այն՝ կը սովորեցնէ ճիշտապէս՝ թէ Երբ ես ըսելու տեղ մենք ըսելու է, բայց ես հասկընալու է: Իսկ թէ քաղոյապէս ի՞նչ նշանակութիւն ունի այդ այլափոխութիւնը՝ յետոյ պիտի տեսնենք: — Սակայն դու, ո՞վ երջանիկ տգէտ, որ այդ արուեստին դեռ անծանօթ ես, ե կամ գուցէ՝ ինծի համամիտ՝ ուսանելու ե կամ գործադրելու արժանի բան մը չես դատած զայն, կարծեմ թէ իրաւունք ունիս՝ սովորելէդ առաջ՝ հարցընել ուսուցիչներուդ թէ հարկ մը կայ, պատշաձութիւն մը կայ, օգտաւ մը կայ՝ որ սովորիս զայն ե գործադրես:

Երբոր հազիւ լեզուդ բացուելով՝ սկսար հայերէն բառերը ծեցել ու ծեցծեցել, հայերիդ ու մայրիկդ քեզի սովորեցուցին՝ թէ թու վրայօրդ միայն խօսած ատենդ՝ պէտք է ես ըսեմ, իսկ երբոր քեզի հետ միասին՝ նաեւ ուրիշներուն վրայօր ալ խօսիս՝ պէտք է որ մենք ըսեմ... ե դուն՝ այդ առաջին վայրկեանէ մինչեւ հիմայ հաւատարիմ գլուխով ծնողացդ քեզի տուած դասին՝ միշտ անոնց հետ ալ խօսած ատենդ ըսեր ես ե կ'ըսեմ՝ ես:

Երբոր խելքդ բացուեցաւ ե սկսար Եկեղեցի երթալ, առաջին բառը՝ որ ժամարար տէր—հայրն՝ Աստուծոյ հետ խօսելու համար հնչեց ե քեզի ալ սովորեցուց հնչելու՝ եղաւ « Ես առ Աստուած կարդացի ե Տէր լուաւ ինձ » ... ե դուն ալ

հաւատարիմ այդ ուսուցչիդ՝ մինչեւ օրս թու աղօթքդ առ Աստուած կը մատուցաս, նեմ՝ ըսելով « Կը գոհանամ ես, կը զղջամ ես, կը խնդրեմ ես, Աստուած իմ » . ե Աստուած գոհ կը փնայ քեզմէ ե խնդրեցդ կը կատարէ:

Երբոր հայրիկդ՝ ձեռքէդ բռնած՝ առաջին անգամ թաղական դպրոցին դռնէն ներս մտուց զքեզ ե ուսուցչին ներկայացուց, լսեցիր վարժապետէդ որ հայերէն լեզուի մէջ դէմքեր ցուցնող սեփական բառեր կան, եզակի՝ ես, դու, եւ, յո՞քնաւի՝ մենք, դուք, ուրեք... ե դուն շարունակեցիր այդ ուսածդ գործադրելու մինչեւ հիմայ խօսածիդ ու զրածիդ մէջ:

Սակայն մանկութեանդ օրերուն այդ վարժոցին մէջ՝ թու մինչեւ այն ատեն ստացած գիտութիւնդ՝ սկսաւ արդէն փոքրիկ յեղափոխութեան մ'ենթարկուիլ. « Տղաս, բաւ քեզի օր մը վարժապետդ, մեծերոյ հետ խօսած ատենդ՝ կըթուրիւր կը պահանջէ՝ որ յորեակի խօսիս. պէտք չէ որ ըսեմ՝ Պր. Վերադասու, դո՞ւ հրամայեցիր, այլ յո՞ք հրամայեցիր. ասով զինքը պատուած պիտի ըլլաս, հասկըցար » ... ե դուն առանց հասկընալու թէ այդ տարբորինակ փոփոխմանէն ինչո՞ւ պատիւ յառաջ պիտի գար ե ոչ ընդհակառակն մտքի շփոթ մը, ընդունեցար վարժապետիդ պատուէրը, ե սկսար այդպէս խօսիլ ու գրել մեծերուդ, որովհետեւ զանոնք պատուելու գաղափարը համաձայն էր սրտիդ զգացումներուն... ե փորձեցիր ալ որ՝ իրաւ՝ այդպէս խօսելովդ նաեւ մեծերուդ զգացումներուն համաձայն կը գործես, որոնք թու աչքիդ ե մտքիդ հանդէպ՝ այնքան վեհ ու վսեմ կը փափաքէին երեւնալ, որ իբր թէ երկու—երեք կամ քաղաքի մեծերու արժանիքն իրենց վրայ ամփոփէին. ուստի պէտք էր՝ որ դուն ալ մտքիդ աչքերով՝ իրականին հակառակ՝ գիրենք յո՞քնակի տեսնէիր, ե այնպէս ալ հետեւինին խօսէիր:

Բայց օր մ'ալ՝ երբ ուսմանցդ ընթացքը բաւական առաջ գնացեր էր, արամական գրեթե մէջ՝ հանդիպելով արքունական հրովարտական ե հոգեւորական կոնգրակ-

ներու, որոնք կը սկսէին « Մենք՝ անհա-
սանելի կամօքն Աստուծոյ՝ կայսր ... կամ
պապ ... կամ կաթողիկոս, կը հրամայենք
մեր հպատակներուն » ... Իսկոյն հարկա-
դրեցար դիմելու ուսուցչի և բացատրու-
թիւն խնդրելու այդ մասին : — Եւ ես՝
որ քեզի դասակէջ էի, կը յիշեմ որ եր-
բոր վարժապետնիս զուրցեց քեզի՝ թէ այդ
մենքն ու մերք՝ կը նշանակեն ես և իմ...
դուն ըսիր . « Բայց այդ՝ քերականական
սխալ մ'է, ինծի սովորեցածիդ հակա-
ռակ է » : — « Ազնիւ պատանի, զուրցեց
քեզի ուսուցիչդ՝ ժպտելով, քերականու-
թիւնն՝ հասարակ մահկանացուներու լե-
զուին կանոնները կ'աւանդէ . իսկ բար-
ձրաստիճան մարդիկ՝ սովորական մարդ-
կանց դասակարգէն վեր են. անոնցմէ իւ-
րացանչիւրը՝ մարդկանց աւելի կամ պա-
կաս բազմութեան մը համարժէք են, և այդ
է պատճառը՝ որ իրենք գիրենք յունկի
ձեւով կը բացատրեն » : — « Բայց չէ՞ որ
Աստուած ամենէն աւելի վեր է , և բոլոր
մարդիկ իրեն քով բան մը չեն արժեր .
ինչու ուրեմն նա կ'ըսէ. ԵՍ եմ տէր Աս-
տուած քո » ... : — « Տղաս, խօսքդ կտրեց
վարժապետը՝ այս անգամ քիչ մը տագ-
նապած ըլլա պատճառաբանութեանդ , Աս-
տուած կը հրամայէ որ մենք մեր մեծերը
յարգենք և անոնց ըրածներուն վրայ յան-
դուդն դատաստաններ չկտրենք՝ մեր հա-
սակէն վեր » : — Եւ ես՝ որ այդ պահուն
աչք ու ականջ դարձեր էի՝ անդրադարձայ
որ դուն կարծիր ինծորի և որ Գոյնն առիր
ամենալէզ , ուսուցչին այս կեղծ-զայրու-
թիւ մը քեզի զուրցած խօսքերուն հան-
դէպ . մինչդեռ վարժապետնիս ալ աչքի
տակէն կը դիտէր Պր. վերատեսչին դէմ-
քը , որ վարժապետին դասախօսութեան
ներկայ ըլլալ ուզեր էր, և ըլլա պատճա-
ռաբանութեանդ վրայ՝ արդէն խոժոռ յոն-
քերով՝ վարժապետին տալիք պատասխա-
նին կը սպասէր ... որովհետեւ վերատե-
սուչնիս ալ ինքզինքը միշտ մենք կ'ա-
նուանէր (այդ միավանկը յատուկ շեշտե-
լով մը), երբ որ և իցէ դպրոցական կար-
գադրութիւն մը հաղորդէր աշակերտներուն

կամ. ուսուցչիներուն. և մինչեւ այդ ժա-
մանակ մենք աշակերտներս՝ միամտաբար
կը կարծէինք թէ այդ վերատեսչին մենքը՝
վարչական խումբը կ'ակնարկէր. բայց խեղճ
վարժապետնիս գիտէր որ այդ մենքը՝ վե-
րատեսչի անձն էր միայն . և վայ իրեն՝
թէ որ նորա արժանապատուութեան դէմ
մեկնութիւն մը տար հարցմունքիդ :

Կը յիշեմ որ այդ օրը դուն ինծի զուր-
ցեցիր՝ ճանապարհին վրայ՝ երբ դպրոցէն
տուն կ'իրթայինք , թէ « Եղբայր, հիմայ
հասկցայ վարժապետին զայրութիւն պատ-
ճառը . ես ըսի՝ թէ Աստուած խոնարհ է
և մարդիկ հպարտ են. Աստուած խոնար-
հութիւն սիրելուն համար՝ ըսած է մարդ-
կանց՝ թէ ԵՍ եմ տէր Աստուած ձեր, իսկ
վերատեսուչնիս մեզի կ'ըսէ . Դուք ՄԵՆ
հրամանիկ ենքրև կը գտնուիք : Հասկցայ
ուրեմն որ իսկական մեծութիւն՝ մեծ և
բնականու համար՝ կեղծ կոչումներու պէտք
չունի, և փոքրկութիւնն է՝ որ կեղծ ձե-
ւերու զգեստներով իր խեղճութիւնը կ'ու-
զէ ծածկել և սուտ մեծութիւն ծախել » :

Այս խօսքերդ այն օրուրնէ վեր միշտ
միտքս մնացին, և կը յիշեմ ալ որ քեզի
հետ այն ժամանակ համաձայնեցանք այս
զաղափարի մասին՝ թէ մեծ պատիւի հա-
սած մարդիկ են՝ որ մենք կը ներկայանան
ուրիշներուն դիմաց, իսկ իրենք—իրենց մէջ՝
ես են ... Ի հարկէ այդ մեծ պատիւի հա-
սածներէն դուրս չհանելով՝ մեր այն հա-
սակի գաղափարնու համեմատ՝ նաեւ մեր
վերատեսուչը :

Սակայն այդ օրէն յետոյ սահեցան գնա-
ցին շարք մը տարիներու . երկու դասա-
կիցներս իրարու վրայօք բնաւ տեղեկու-
թիւն չունէինք՝ օտար և հեռաւոր երկիր-
ներու մէջ ապրելով : — Բայց այս վեր-
ջին օրերուս մէջ բարեբախտ դէպքով մը՝
տեղեկացանք իրարու հասցէին , և իրմէն
ընդունած նամակներէս մէկուն մէջ հետեւ-
եալ տողերը կարդացի , զոր յօժարու-
թեամբ կը վերակարդամ այս էջերուս մէջ
նաեւ ի լուր ընթերցողներուս :

« ... Կը յիշեմ արդեօք մանկութեան
օրերնուս ազնիւ Գ . . . ուսուցչիսնիս ...

Աստուած երկա՛ր կեանք տայ քեզի . . . խեղճը այսօրերս լսեցի որ մեռեր է, և շատ անշուք թաղումն է ունեցեր: — Ո՛րքան բարի էր նա, և որքան ներողամիտ մեզի՝ փոքրիկ անառակներու: Միտքդ է այն օրը՝ որ նա գոյն—առաւ գոյն—տուաւ երբ իմ ըրած մենքի և եսի զանազանու թեան չարաճճի հարցմունքիս պատասխանն կու տար՝ դպրոցի վերատեսչին ներկայու թեան. կարծես դեռ աչքիս առջեւն է ա նոր արգահատելի նայուածքն, և ձայնն ալ ազանջիտ մէջ կը հնչէ, որով կը զա նազանէր պատռի հաւածներուն և մենքի ու մերի յարաբերութիւնը . . . խնդիր մը՝ որ այնքան մեկնութեան կարօտ էր այն ժա մանակ՝ որքան այսօր. և շիտակն ըսելով՝ քանի որ կեանքիս տարիները կը բազմաւ պատկուին՝ այնքան ալ մտքիս մէջ պատռի մարդկուց և մենքի յարաբերութիւնը կ'ա ղօտանայ, կը խառնակի և . . . կ'անհետա նայ: — Ժամանակ մը միայն թագաւոր ներն ու միտրաւորները, յետոյ նաեւ քա ղաքական և եկեղեցական աստիճանաւորքը, հուակ ուրեմն նաեւ հրապարակի վրայ ճանչցուած գիտնականներ ու հարուստ ամիրաներ մեկնով կը ներկայանային առ ջեւնիս իրենց խօսքին ու գրին մէջ. բայց այսօր՝ լրագիր մը ձեռքս առնելու պէս՝ կը տեսնեմ՝ որ խմբագիրը կը գրէ. « Մենք մեր լրագրին ծանօթ ուղղութեամբ նաեւ այս տարի մեր բազմաթիւ ընթերցողնե րուն կը ներկայանանք », և այլն: — Նոյն լրագրին երրորդ էջին մէջ կը հանդիպիմ. « Կը յայտարարենք որ մեր վարժարանն այս տարեվարի արձակուրդէն յետոյ », և այլն, « ստորագրուե՛ք Ա. Ա. Տեօքե՛ն—Վար ժարակե՛ն: — Կը դարձնեմ չորրորդ էջը, նայուածքս ազամայ կ'ուղղուի խոշորա տառ ծանուցման մը վրայ: « Մենք մեր խանութին յաճախորդները կ'ապահովենք որ » . . . և այդ խանութը ասուեղինաց շտեմարան մ'է՛ լրագրին մէջ. կրնար ըլ լալ անտարակոյս նաեւ ապիտեղինաց և կամ բանջարներու վաճառատուն մը:

« Է՛հ, կ'ըսեմ ինքրե՛նս, կարելի է լրա գրապետը պատուոյ կարգէ դուրս շտայու

թիւն մ'ուզեր է գործադրել իր լրագրին մէջ ծանօթարիւններ հրատարակողներուն: Եւ ճամբաս շարունակելով՝ կը մտնեմ գրաւ վաճառանոց մը. « Պր. գրավաճառ, կը փափաքիմ գիտնալ անցած տարւոյ շրջա նին մէջ ի՛նչ ուսումնական և գրական նշա նաւոր երկասիրութիւններ լոյս տեսած են ազգերնուս մէջ . . . եթէ կարելի է՝ կը խնդրէի ցուցակ մը » . . . — « Գուցակի հարկ չկայ, պարոն. ահաւասիկ այս փո քրիկ դարանիս մէջ զետեղուած կը գտնէք անցեալ տարւոյն մէջ հրատարակուած բո լոր հայերէն գրքերէն մէկ—մէկ օրինակ »: — Շնորհակալ կ'ըլլամ . . . Մեծկակ հա տոր մը նախ կը գրաւէ ուշադրութիւնս. բանասիրական—իմաստասիրական գրուած մ'է Ա. Ա. հեղինակին. կը բանամ Յաւ ալսարուր. « Մենք այս մեր ուսումնասի րութիւնն երեք մասերու բաժներ ենք » . . . — Ուրիշ համեստագոյն հատորիկ մ'ալ կ'ուզեմ թղթատել. պատմական գրուած մ'է. կամիսարակոյսիներ կը սկսի. « Մեր այս նստեմտ աշխատասիրութիւնը սխրելի ազգերնուս ընծայած ժամանակին՝ յաւակ նութիւն յունիք » . . . Գրքոյկ մը կը յա ջորդէ անոր՝ ձեռքիս մէջ . . . քերականու թիւն մ'է հայ—լեզուի. նախաբանի տեղ՝ « Քանի մը խօսք մեր ընթերցողներուն » վերնագրէն յետոյ՝ « Այս մեր հրատարա կութենէն քանի մը տարի առաջ, մեր լրա գիրներու մէջ ըրած խոստմունքիս յիշե լով », և այլն: — Տառ—տասուերկու է ջերէ և թուշուն ցուցակէ մը բաղկացած տետրակ մը կը թղթատեմ. դպրոցական տարեշրջանի տեղեկագիր մ'է, առանց յա ուշաբանի, կը սկսի. « Մեր անցած տարւոյ տուած տեղեկագրին մէջ կարծիք յայտ ներ էինք արդէն, որ » . . . — Դարը փո խուեր է, ըսի մտքն. « Ի՛ր և ի՛ց բան մը տպագրել տուողն ալ՝ հիմայ մեծ պատիւ ունեցող կը համարուի, ուստի անոնց նսն ալ մենք եղեր է: Զետեղեցի այդ գրքերը իրենց շարքին մէջ, և շնորհակալ ըլլալով գրավաճառին ցոյց տուած ազնուութեան, (որ ստէպ կը կրկնէր. « Ոչինչ, չ'արժեր, Պարոն, մենք գրասենեակներսս այցելող

ներուն հետ միշտ այսպէս կը վարուինր », և այլն), դուրս ելայ, շեմին վրայ խորհրդածելով՝ թէ ի հարկէ՞ այդքան մենք հեղինակներ պարունակող գրասենական ալ իրաւամբ յոյճակի պատուաւոր ձեւով պէտք էր կոչուիլ... որքան ուրեմն աւելի իրաւամբ այդ գրեթե վաճառողն:

« Փողոցին մէջ հազիւ քանի մը քայլ ըրեր էի՝ կօշկակարս հանդիպեցաւ ինծի, որուն գանգատներ ըրի վերջին ապսպրած զոյգ մը մուճակներու անյաշող կարուածի մասին... « Ներքեցեք, Պարոն, մեր գործանոցէն ելած ապրանքներուն ճաշակաւոր ըլլալուն համբաւը քաղաքիս բնակիչները կը վկայեն ամէնքն ալ, ինչ գարմանամ որ դուք »... և ես վստահ եմ որ կօշկակարս Մատթոս և Ընկերոսքիս մը չէ, ինչպէս ցոյց կու տայ նաեւ կը գարմանամ բացաւորութիւնը:

« Դէպ ի տուն ուղղեցի քայլերս... երբ դրան առջեւ հասայ՝ տեսայ փողոցին Մ... աւելածուն. « Երկու օր կ'ընէ, ըսի, սա կատուի ձաղին աստակը դրանս մօտ նեւերն, և զարշահոտութիւն կը պատճառէ իսկ ըրէ շուքդ անգամ այս փողոցէն չ'անցնիր՝ որ »... — « Ներքեցեք, Պարոն, մենք մեր պաշտօնին պարտուցը տեղեակ ենք, բայց երեք օրէ ի վեր հիւանդ պառկելի էի, և... »:

« Հասկըցայ վերջապէս՝ որ ամէնքն ալ աշխարհիս մէջ յեղափոխուել էին, ձիապանս ալ, խոհարարս ալ, աղախինս ալ մենք եղբւր էին... և ես միայն մնացեր էի՝ և... չէ, սխալեցայ, փառք Աստուծոյ, կրիս ալ ես մնացեր էր, որովհետեւ ոյգ դերանունով կը խօսէր հետս... մտածէ մէկ մը՝ ինչ ձիւն պիտի իջնէր գլխուս՝ թէ որ ինքն ալ յոյճակի եղած ըլլար...:

« Եփօթած բոլորովին այս անակնկալ յեղափոխութենէն, միտքս ինկաւ վերոյիշեալ Գ... ծերունի ուռուցիչին. մտածեցի՝ չուտով երթամ գտնեմ զինքը, որ այս մենք կոչուիմ թաղապետիս մարդոս գազափաւրին հետ մտքիս մէջ կապել տուել էր, և հարցընեմ թէ հիմայ ինչ պէտք էի մտածել արդեօք այդ կոչման մասին, քանի

որ... աշխարհիս վրայ ամէնքն ալ հասարակ պատուոյ դասակարգի հասեր էին: — Հեւ ի հեւ մէկուկէս ժամուան մը ճամբայ կտրեցի. զարկի դուռը. հարցուցի՝ տոնն է... « Չէք իմացի, Պարոն, որ երեք օրէ ի վեր նա հոս չի բնակիր, այլ գերեզմանատունը, հողին տակ »... — « Աստուած հոգոյն ողորմի », ըսի, և զլուխ տրտմութենէս կախած՝ ետ դարձայ... Նա՛ գգալով որ ինքն այս նոր դարու մարդը չի կրնար ըլլալ՝ անցած դարուն ապրողներուն հետ գնացեր էր կենակցելու:

« Դժանապարհին սկսայ խորհիլ թէ ուրեմն ինչ որոշումս տալու էի... այսինքն՝ անոր և ուրեմն, հարցուցի ես ինծի, որ ասկէք վերջը ես ալ մենք ըլլամ... — Բայց չէ՞ որ յիսուն տարի է կ'ապրիմ աշխարհիս վրայ, և օր մ'ալ հարկադրուած չեմ՝ իմ միտքս դիմացինիս լաւագոյն և ազդողագոյն բացատրելու համար՝ այդ ձեւափոխութեան ենթարկեմ խօսքս կամ գիրս: Բնաւ օր մ'եղած չէ՞ որ պէտք ունեցած ըլլամ՝ ծառանքս և ստորակարգեալ պաշտօնեաներս հպատակութեան մէջ բռնելու համար՝ մենք բացատրութեամբ՝ իրրեւ բանակ մը ձեւացած՝ իրենց ներկայանալ, և անով սարսեցնել՝ որ չըլլայ թէ յանկարծ ես ապստամբին: Բնաւ օր մ'եղած չէ՞ որ ես ըսած ժամանակս՝ ընկերութեան մէջ ինծմէ խորշած ըլլան մարդիկ՝ իրրեւ ստորնագոյն արարածէ մը կամ իրրեւ տգէտ մարդէ մը... — Ուրեմն ինչ հարկ կայ որ հպատակիմ այդ տարրերնակ փոփոխութեան օրէնքին:

« Բայց եթէ հարկ մը չկայ, զուգէ պատշաճութիւնն այդպէս կը պահանջէ, կը մտածէի՝ ճամբաս առաջ տանելով... — Բայց ինչ պատշաճութիւն կրնայ ըլլալ՝ որ մարդս իրեն մտածած գաղափարին համապատասխանող բառը մէկդի գնելով՝ ուրիշ գաղափար մը ներկայացնող բառով խօսի. օրինակ իմն, կրակ բռնելու տեղ՝ ձեռք բռնէ, այսպէս ալ ես տեղ՝ մենք գործածէ: Չէ՞ որ իրրեւ քերականական սխալ, իրրեւ պարսկական լեզու, իրրեւ տգիտութիւն

մը, իբրեւ անհամաձայնութիւն մը շարա-
դրութեան մէջ՝ կը սրբագրենք մենք աշա-
կերտաց գրուածները, երբ բառ մը՝ ուրիշ
բառի իմաստով, երբ դերանուն մը՝ ուրիշ
դերանունան տեղ գործածեն։ Չէ՞ որ այդ
տեսակ փոփոխութիւնն՝ արհամարհութիւն
մ'է՛ մեր նուիրական Նյախնեաց լեզուին
պարզութեան։ Չէ՞ որ ինքն ըստ ինքեան
ծաղրելի և մանաւանդ թէ հակասական
գաղափար մ'է՛, որով հասարակաց ուղ-
ղամտութիւնը զայն պէտք է գատապար-
տէ ... Գուցէ զուրցէ մէկը՝ թէ ևս բառը
պատշաճ չէ գործածել, որովհետեւ խոր-
շելի եսասիրութեան մը գաղափար կ'ազդէ,
ցուցամոլութիւն մը, ինքնապանծութիւն մը
կ'երեցընէ ... — Բայց չէ՞ որ մեկն ալ
եւթն յոգնակին ըլլալով՝ այդ ամէն բուսած-
ները բազմաւորաբար իր մէջ կը բովան-
դակէ, որով աւելի եւս խորշելի և ատելի
պիտի գայ լսողներուն։ — Թէ՛ որ նը իբր
դերանուն գործածուի՝ երբեք ատելի կամ
խորշելի պիտի չըլլայ. այլ այն ժամանակ
միայն այդ յատկութիւնները կը ստանայ՝
երբ իբր գոյական գործածուի՝ ետաքիւն
կամ ետամոյարիւն ցոյց տալով։ — Ուրեմն
ինչ պատշաճութիւն կրնայ ըլլալ այդ պ-
լանդակ փոփոխութեան մէջ, որ յորդորէ
զիս իրեն այդ անըմբռնելի օրէնքին առջեւ
զուրկ ծնելու։

« Այո՛, հարկ չկայ, պատշաճ ալ չէ,
կ'ըսէի ինքիբնէս, բայց կրնայ ըլլալ որ
այդ բանէն առաջ եկած օգոստեոս ու շահն
է, որ ինչպէս դէպ ուրիշ մոլութիւնները՝
այսպէս ալ այս վատ և անտրամաբան ձե-
ւափոխութեան կը հրապուրէ մարդկեան
շատերը ... — Բայց ինչ բանի մէջ
կրնայ տեղի ունենալ այդ օգոստեոսութիւ-
նը ... Գուցէ ինքզինքը պատկառելի՛ կամ
ահարկո՛ւ ցուցնելու մէջ, գուցէ զուրիշ-
ները խաբելու մէջ՝ անձին սեփական մտա-
ծութիւնն իրեւ հասարակաց կամ բազ-
մաց համոզումն՝ դիմացինին կըցընել տա-
լով. գուցէ անձնահաճութիւն մը փայփայե-
լու մէջ, գուցէ իրականէն տարբեր կեղծ
երեւոյթ մը ստանալուն մէջ, գուցէ հաւա-
սարկիցներէ ինքզինքն աւելի արժէք մ'ու-

նեցող երեւցընելու հպարտ զգացման մէջ,
գուցէ անձնական ճշմարիտ նուաստութիւն
մը, աննշան ետութիւն մը, բարոյական և
մտաւորական ոչընչութիւն մը՝ ուռուցիկ
ձեւի մը տակ պարտրկելու ջանքն մէջ.
գուցէ ներքին գիտակցական համոզմամբ
ճանչցած՝ իրապէս ամրջնալու ետը՝ ար-
տաքնայարգար վարագուրով մը ուրիշներու
աչքերէն ծածկելու հետամտութեան մէջ.
գուցէ նը ներկայացընող անձին դրական
այլանդակութենէն սուկալով՝ այդ նէն՝
այդ ինքիբնէն հրաժարելու, խորշելու,
փախչելու բնազդման մէջ ... — Ի հարկէ,
օգուտ մը վերջապէս պիտի ունենայ այդ
փոփոխութիւնը, որ բազմութեան մը մարդ-
կանց հրապուր կ'ըլլայ և համոզումն կ'ազ-
դէ զայն ի գործ դնելու. որովհետեւ ա-
րեւու լուսոյն պէս պայծառ իրականու-
թիւն մ'է՛ որ մարդիկ բնաւ չեն հետա-
մտիր բանի մը՝ ուսկից իրենց նիւթական
և կամ բարոյական օգուտ մը կամ հա-
նոյր մը չհասնի, ըլլայ այդ օգուտ համա-
րուածն արդար կամ անիրաւ, ճշմարիտ
կամ սուտ, իրական կամ երեւակայական,
մտաւորական կամ զգայական. բաւական
է որ հանոյր մը, սրտի գոհութիւն մը,
կեանքի վայելք մը պատճառէ։ . . .

« Եւ ետը՝ մեկը ըլլալուն մէջ, կը հե-
տեցընէի հուսկ ուրեմն՝ տունս հասած ա-
տենն, կը պարունակուին ստուգիւ այդ վե-
րոյիշեալ բոլոր մարդկային ախտաւոր կիր-
քերու գոհացուցման և հանութեան օգուտը,
այսինքն է՝ հպարտութիւն, խորիտութիւն,
փառասիրութիւն, խաբեալութիւն, ան-
ձնահաճութիւն, կեղծաւորութիւն, արհա-
մարհութիւն ընկերին, ստուքիւն և այս-
պիսի յատկութեանց պատուաբեր ուրիշ
ընկերներ, որոնք զուր տեղ իրենց գիրենց
ծածկել կ'ուզեն՝ պիտակ առաքինութեան,
վեհութեան, մեծութեան, նոխութեան ձե-
ւի մը ներքեւ։

« Քեզի չափազանցութիւն կ'երեւին ը-
սածներս ... Կը փափաքիմ սրտանց, յար-
գելի դաւընկերս, որ դուն ուղղեալ գրածիս
չափազանցութիւնը, և ցոյց տաս ինձ՝ որ
այդ հպարտ ու խորիտ ազնուապետական

մենքը, ուսկից ես միշտ խորշումն զգացեր եմ՝ հասարակապետական զգացմամբս, ընդհակառակն՝ խոնարհութեան, համեստութեան, ճշմարտասիրութեան կամ ուրիշ որ և իցէ առաքինութեան աղբիւրէ մը կը բխի, որպէս զի ես ալ սիրեմ զայն և հետեւաբար գործադրելու համոզուիմ:

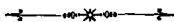
« Գուցէ ազգերնու վրայ ունեցած սիրովդ՝ փափաքիս անմեղադիր ընել Հայերս, ըսելով՝ որ այդ վատ սովորութիւնը մեր ազգին բնիկ կամ սեփական պակասութիւն մը չէ, այլ մենք փոխ առեր ենք զայն մեզի հարեւան և կամ բնակակից ազգերէ և կամ եւրոպացիներէն — Բայց պիտի հարցընեմ ես ալ՝ թէ ուրեմն մենք օտար ազգաց աղբիւններուն մէջէն կրկտա՞նք զայնք պիտի ըլլանք միշտ, և անոնց լաւութիւնները մէկդի ձգելով՝ պակասութիւննին պիտի ժողովենք ու մեզի սեփական ենք, մեր Նախնեաց բարեխաւութիւններէն

հրաժարելով... Կը փափաքեմ այս գրածներու մասին լսել ուրեմն քու կարծիքդ և համոզմունքդ »:

Նախկին դասընկերիս այս խօսքերուն բոլորովին համամիտ ըլլալուս իբր նշան՝ կը դնեմ հոս ես ալ անոնց ներքեւ իմ ստորագրութիւնս, իբրեւ վերջաբան մը մինչեւ հիմայ գրածներուն՝ փափաք յայտնելով, որ անհետացուէր ազգերնու միջէն այդ խորիստ մեկը: Եւ երանի թէ ազգային ամէն մէկ անձն՝ ջանար այնքան բարի բաներ գործադրել, որ այդ գործերն աղաղակէին՝ թէ « Մենք՝ այս ինչ համեստ եսին բազմաւոր արդիւնքն ենք », և ոչ թէ ընդհակառակն խեղճուկրակ գործ մը հեծեծէր՝ թէ « Ես՝ այս ինչ պոռոտախօս մեկրին մենաւոր զածածն եմ՝ գործ ըսուելու ալ անարժան »:

Հ. Ա. ՏԻՐԱՅԵԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԶԿՆԻ ՀԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ

Որպէս ծով ակտուստան ընդդէմ ափանցն կարծրակուռ,
Խուժեցին միանամուռ ի կտորածն անագին.

Իզգրկեալք եւ ոգեսպառք, եւ ի ռմբացն հերձոտեալք,
Թանձրակուռն յորձանօք՝ լի ամեհի մըռնչումսք:

Ֆաղթականք, յաղթամարտալք, հեծելազուռք, հետեւակք,
Տես, իբր անա տըժգունեալք, դրժնէտեսիլք, անշշունջք,
Իւրունջ խրպիտալ, պիլկ ատամակք, խեղ եւ խոժոռ ակամոտեօք,
Կան դիտապատ հազարաւորք ի գոգ մակուն մուգլն:

Եւ անդուստ, ի միջոյ սարապիլի կտորածին,
Երիւար մի կանգնեալ ըզվիրալից եւ զբիրտ իրան,
Խորակէ յօղոս տըխուր, կերկերածայն ճիչ օրհափ,
Զոր գլխեր աղջամղջին սուեալ վարէ ի լուռութեան:

Ով նախնիք, ով ծարաւ ըսպանութեան, սուկալի՜
Խաղէնտեղին, հոտ մեռելոց աղեխորով եւ հեղձուցիչ,
Իկը դիականցս յանդիման՝ լիջիք յաւէտ անիծեալք,
Եւ համարէ՛ք խօջական զսրկուրմանս խողխողմանս:

Բայց ընդ կիզի արեգակամբ կամ ի դաշտին սեւսեղիք,
Բաւ անսեղիս ռմբածիգ անցիւք իւրեանց բախտով,
Իմէ յանուն քո մեռան, Լլգասուցիւն, դիւցազունքս,
Որմնեալ լիցի սուրբ արիւնն՝ որ առ ի փառքս քո ծըխեալ:

Թարգմ. Ս. ՓԻՔՊՍ.

ԼԵՐՈՆԻ ՏԵ ԼԻԼ